

koji skidaju šešir, uplašena djeca koja ga daruju cvijećem, plač starijih mještana i lamentacije caru da vrati njihove najmilije svojim domovima, da im materijalno pomogne u toj bijedi te u konačnici da okonča rat, rat koji nije njihov. Zahvaljujući ovoj publikaciji objavljene studije i fotografije postale su trajno svjedočanstvo ratnih strahota i svakodnevnoga života istarskoga stanovništva u Prvom svjetskom ratu koje su sada lako dostupne svim zainteresiranim čitateljima i proučavateljima istarske prošlosti.

Monika Zuprić

Stipan Trogrlić, *Katolička crkva u Istri između otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918. – 1943.*, Posebna izdanja, sv. 50, Pazin: Državni arhiv u Pazinu / Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2019., 312 str.

Posljednja knjiga povjesničara Stipana Trogrlića *Katolička crkva u Istri između otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918. – 1943.* najnoviji je rezultat autorova sustavna proučavanja crkvene povijesti Istre druge polovice XIX. i prve polovice XX. stoljeća. Obradom razdoblja za kojega je Istra bila pod upravom Kraljevine Italije, Trogrlić je kronološki uglavnom upotpunio povijest odnosa između sakralnoga i profanoga od 1880. (S. T., *Katolička crkva u Istri: nacionalno-političke i idejne podjele [1880. – 1914.]*, Pula 2006.) do 1971. (S. T., *Represija jugoslavenskog komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Istri 1945.–1971.*, Pula 2014.).

Nakon „Predgovora“ (9-10) i „Uvoda“ (11-14), knjigu otvara općepovijesno poglavlje uvodnoga karaktera, „Katolička crkva pred izazovima međuratnog vremena 1918. – 1939.“ (15-31). U njemu Trogrlić objašnjava odnose Crkve i talijanske države u vrijeme pontifikata Benedikta XV. i Pija XI., s posebnim osvrtom na odnose Crkve i fašističkoga režima. Koristeći se postojećom literaturom, autor primjećuje nestalnu, valovitu „lentu vremena“ između dva svjetska rata: od neprijateljstva ranoga fašističkog pokreta prema klerikalizmu, preko smiraja odnosa od 1923. – nakon uspona fašizma – do konkordata između Crkve i države 1929. „Lateranskim ugovorima“ i postignutoga *modus vivendi*. Bliskost Crkve i fašističkoga režima najevidentnija je oko 1936., u vrijeme podrške Italije protu-komunističkim snagama generala Franca u Španjolskoj. No, odnosi su se pogoršali već 1938., kada

je Crkva nedvosmisleno osudila Mussolinijeve protužidovske Rasne zakone. Posebno poglavlje tretira i odnos Crkve prema njemačkom nacizmu.

Poglavlje „Crkvena hijerarhija u Istri i njezin odnos prema talijanskoj vlasti 1918. – 1943.“ (33–66) predstavlja upravno-teritorijalnu podjelu i vrh klera koji je imao veze s istarskim područjem. U vrijeme talijanske vlasti istarski su prostor obuhvaćale dvije biskupije: Porečka i Pulska (zapadni i južni dio Istre) te Tršćanska i Koparska biskupija (koja je zahvaćala središnji i istočni dio Istre). Na čelu Porečke i Pulske biskupije u tom vremenu bila su dvojica Talijana, Trifone Pederzoli i Raffaele Radossi. Na katedri sv. Justa u Trstu, nakon Slovenca Andreja Karlina, koji se pod pritiskom talijanske politike, nezadovoljne njegovom odanošću propaloj Austro–Ugarskoj Monarhiji i njegovim „slavenofilstvom“, morao odreći mjesta tršćansko-koparskoga biskupa, dolaze biskupi Angelo Bartolomasi, Alojzije Fogar i Antonio Santin.

Slijede poglavlja koja kronološki detaljno prate situaciju u Istri, s posebnim osvrtom na položaj brojčano dominantnoga, hrvatskoga svećenstva. U tome nizu prvo je poglavlje „Katolička crkva u Istri u doba talijanske vojne vlasti 1918. – 1920.“ (67–94). Kako iznosi autor, u razdoblju talijanskoga vojnoga okupacijskog režima u Istri od 3. studenoga 1918. do 12. studenoga 1920. dogodila su se mnoga nasilja nad hrvatskim svećenicima kao najvitalnijim i najbrojnijim dijelom hrvatske vjerske, kulturne i političke elite. Od prvih dana talijanske vojne vlasti bili su izloženi raznim oblicima represije zbog njihove „slavenske“ liturgije i propovijedi te obreda na hrvatskome jeziku. Na mjesto hrvatskih svećenika dovođeni su talijanski iz Italije ili domaći koji su podržavali dolazak talijanske vojske u Istru. Uklanjanju „nepodobnih“ hrvatskih svećenika pravni okvir pružala je odredba Vrhovnoga zapovjedništva talijanske vojske o primjeni 8. paragrafa Osnovnoga austrijskog zakona od 7. svibnja 1874., koji dopušta civilnoj vlasti da može tražiti udaljšavanje ili premještanje župnika ako procijeni da njegov rad nanosi štetu javnom poretku.

Poglavlje „Vrijeme građansko-liberalnog parlamentarizma 1920. – 1922.“ (95–108) opisuje uvjete u razdoblju od potpisivanja Rapalskoga ugovora između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije 12. studenoga 1920., kojim je Julijska Venecija postala i formalno-pravno sastavnim dijelom Kraljevine Italije, do 1922., kada Mussolinijeva Fašistička stranka preuzima vlast u čitavoj Italiji. Razdoblje je to rastućega nasilja fašističkih *skvadri*, koje je posebno teško pogodilo i hrvatske svećenike u Istri.

Poglavlje „Fašistički totalitarizam – od dolaska na vlast do sklapanja konkordata 1922. – 1929.“ (109-132) opisuje vrijeme kada otpor „slavenskoga“ (hrvatskoga i slovenskoga) svećenstva djeluje prema sada već službenoj fašističkoj asimilatorskoj politici, a autor ga uvjetno naziva i „kleričkim antifašizmom“. Otpor među hrvatskim i slovenskim svećenstvom je u Istri u međuratnom razdoblju bio motiviran obranom nacionalnoga identiteta njihovih sunarodnjaka koji su se našli pod udarom fašističke politike, odlučne da na području Istre jednom zauvijek riješi „slavensko pitanje“ kao remetilački nacionalnopolitički faktor. Na drugoj je strani samo malen dio talijanskih svećenika otvoreno podržavao fašizam, dok je najveći dio ostao politički pasivan. Njihovo popuštanje i kompromis u odnosu na fašistički režim bili su posljedicom istoga takvoga odnosa vrha Crkve, što će rezultirati potpisivanjem Lateranskih ugovora između Svete Stolice i talijanske fašističke vlade 1929. godine. Autor dodaje i uvid u hrvatski tisak i njegovo izvještavanje o talijanskim i hrvatskim svećenicima.

Posljednje u nizu kronoloških poglavlja, „Fašizam i Crkva u Istri – od konkordata do rata 1929. – 1939.“ (133-158), započinje debatom oko konkordata i njegovim odrazom na situaciju u Istri. Konkretno u Julijskoj Veneciji, gdje je fašistički režim svojim primarnim zadatkom smatrao talijanizaciju „inorodnoga“ stanovništva, otvoren mu je prostor za provođenje talijanizacije Crkve. Otpor nekih prelata, primjerice tršćansko-koparskoga biskupa Alojzija Fogara i goričkoga nadbiskupa Franje Sedeja miješanju režima u crkvene poslove, doveo je do pritiska svjetovne vlasti na Svetu Stolicu, nakon čega je došlo do njihova odstupanja s dužnosti.

Posebno poglavlje „Božo Milanović – rodonačelnik istarskog *svećeničkog antifašizma*“ (159-194) tretira rad najistaknutijega hrvatskog svećenika u Istri u XX. st., o kojemu je Stipan Trogrlić već objavio zasebnu knjigu (*Mons. Božo Milanović, istarski svećenik (1890.-1980.)*, Zagreb – Pazin 2011.). Milanovićev rad tijekom talijanske uprave ima dvije osnovne faze: do 1922., kada je bio izravnim ciljem nasilja fašističkih *skvadri*, te 1922. – 1943., kada stanuje i djeluje u uvjetno sigurnijem Trstu. U poglavlju „Na Milanovićevu tragu – primjeri dosljednosti i hrabrosti u otporu fašizmu“ (195-226) autor progovara o nekim drugim važnim predstavnicima hrvatskoga klera: Luki Kircu, Franji Liviću, Šimi Červaru, Ivanu Paviću, Vladislavu Premati, Leopoldu Jurci i Tomi Banku.

Poglavlje „Razni popisi: podobni, nepodobni, konfinirani, prognani i zatvarani istarski svećenici“ (227-253) donosi popise svećenika kojima se odobravala izvanredna pomoć, zatim popise za talijansku vladu „nepouzdatih“ svećenika, također i onih interniranih te protjeranih iz Italije. Nakon toga slijedi poglavlje „Politička instrumentalizacija crkvenih institucija – pokušaji i rezultati“ (255-287), koje tretira neke crkvene institucije vezane za istarsko područje koje su bile podložne političkoj instrumentalizaciji. Tu su, u prvome redu, Dječjačko sjemenište u Kopru i Centralno bogoslovno sjemenište u Gorici. Poglavlje Trogrličić završava detaljnim uvidom u centralnu, jezično-liturgijsku problematiku u vrijeme talijanske uprave u Istri. Knjigu završavaju „Zaključak“ (289-294), „Sažetak“ (295-297), autorov „Životopis“ (299-300) te „Popis izvora i literatura“ (301-308). Među rabljenim izvorima valja naglasiti fondove iz Arhiva Porečke i Pulske biskupije.

Osim što je ova knjiga Stipana Trogrličića dosad najbolja knjiga koja razmatra crkveno-političku situaciju između dva svjetska rata u Istri, spada i u bolje cjelovite znanstvene radove o razdoblju kada je Istra bila pod upravom Kraljevine Italije. Svakako bismo preporučili njezin prijevod na talijanski jezik (ili barem u sažetome obliku) uz dodavanje slikovnog materijala.

David Orlović

Mate Krizman, *Istra od talijanske okupacije 1918.*

do Londonskog memoranduma 1954., Pazin: Matica hrvatska, Ogranak Pazin, 2018., 463 str.

Budući da je u monografiji autor sažeo najbitnije društveno-političke prilike u Istri od kraja Prvoga svjetskoga rata do ukidanja Slobodnoga Teritorija Trsta, koje su nakon Drugoga svjetskog rata imale velik utjecaj na vanjsku politiku ondašnje Jugoslavije jer su prerasle regionalni karakter, posmrtno izdana knjiga politologa i publicista Mate Krizmana (1945. – 2015.) novi je pregledni prinos suvremenoj povijesti Istre, ali i Hrvatske. Knjigu sadržajno čine četiri poglavlja koja je autor kronološki rasporedio. Svako poglavlje donosi prikaz društvenih, političkih i povijesnih okolnosti. Monografija je obogaćena iscrpnom i brojnom literaturom, raznim kartografskim i tabličnim prikazima, faktografskim podacima i povijesnim činjenicama, koje je